

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення методичної ради університету
_____ 2023 року,
протокол № ____ .

Перша проректорка, голова методичної
ради університету, кандидатка наук з
державного управління, доцентка

_____ Ірина КОВТУН

_____ 2023 року

м.п.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
з навчальної дисципліни
«МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ»
для підготовки на першому освітньому рівні
здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра
за спеціальністю 081 Право
галузі знань 08 Право
за денною формою навчання

м. Хмельницький
2023

РОЗРОБНИК:

Доцент кафедри міжнародного та
європейського права, доктор філософії

_____ 2023 року

_____ Андрій ІВАНИЦЬКИЙ

СХВАЛЕНО

Рішення кафедри міжнародного та європейського права
29 серпня 2023 року, протокол № 1 .

Завідувач кафедри міжнародного та
європейського права, кандидат юридичних
наук, доцент

_____ 2023 року

_____ Світлана ЛОЗІНСЬКА

Декан юридичного факультету, доцент
кафедри кримінального права та процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

_____ 2023 року

_____ Віктор ЗАХАРЧУК

ЗМІСТ

	Стор.
1. Структура вивчення навчальної дисципліни	4
1.1. Тематичний план навчальної дисципліни	4
1.2. Лекції	5
1.3. Семінарські заняття	8
1.4. Самостійна робота студентів	24
1.5. Підсумковий контроль	26
2. Схема нарахування балів	27
3. Рекомендовані джерела	29
4. Інформаційні ресурси в Інтернеті	38

1. Структура вивчення навчальної дисципліни

1.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ теми	Назва теми	Кількість годин					
		Денна форма навчання					
		Усього	у тому числі				
Лекції	Сем. (прак).		Лабор.	Ін.зав.	СРС		
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Загальні положення про права людини	7	2	2	–	–	3
2.	Захист прав людини в діяльності Організації Об'єднаних Націй	7	2	2	–	–	3
3.	Захист прав людини в Європі	5	1	1	–	–	3
4.	Інші регіональні системи захисту прав людини	5	1	1	–	–	3
5.	Право на життя	5	1	1	–	–	3
6.	Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання	5	1	1	–	–	3
7.	Право на свободу та особисту недоторканість	5	1	1	–	–	3
8.	Право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції	5	1	1	–	–	3
9.	Свобода думки, совісті і релігії	5	1	1	–	–	3
10.	Свобода вираження поглядів	5	1	1	–	–	3
11.	Свобода зібрань та об'єднання	6	1	1	–	–	4
12.	Захист права власності	6	1	1	–	–	4
13.	Заборона дискримінації	6	1	1	–	–	4
14.	Право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту	6	1	1	–	–	4
15.	Правомірне обмеження прав людини та відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини в надзвичайних ситуаціях	6	1	1	–	–	4
16.	Міжнародний захист окремих категорій та груп осіб	6	1	1	–	–	4
	Всього годин:	90	18	18	–	–	54

1.2. Лекції

№ з/п	Назва і план теми	Кількість годин
1	2	3
1.	Загальні положення про права людини	2
1.1.	Еволюція поняття «права людини». Універсальність і регіональність прав людини. Зміст та обсяг прав і свобод людини: ідеї і принципи, норми і цінності, система заохочення і захисту.	
1.2.	Обсяг прав і свобод людини: зміст можливостей, особливості носіїв прав, специфіка об'єктів цих прав.	
1.3.	Покоління прав людини та їх принципова відмінність.	
1.4.	Поняття «міжнародні стандарти прав людини». Класифікація міжнародних стандартів прав людини: за онтологічним статусом (номінальні та фактичні), за сферою дії (всесвітні та регіональні), за характером обов'язковості впровадження (юридичні та морально-політичні).	
1.5.	Рівні механізму захисту прав людини: національні механізми захисту прав людини та міжнародні механізми захисту прав людини (регіональні та універсальні).	
1.6.	Національна імплементація міжнародних стандартів прав людини.	
2.	Захист прав людини в діяльності Організації Об'єднаних Націй	2
2.1.	Історія виникнення міжнародного співробітництва з прав людини	
2.2.	Завдання та мета ООН стосовно прав людини.	
2.3.	Економічна і Соціальна рада ООН.	
2.4.	Комітет ООН з прав людини. Інші комітети і комісії що діють у складі ООН.	
3.	Захист прав людини в Європі	1
3.1.	Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.): історичні причини й умови прийняття; вихідні засади; протоколи до Конвенції.	
3.2.	Статутні органи Ради Європи у сфері захисту прав людини.	
3.3.	Європейський суд з прав людини: порядок утворення, склад, структура, компетенція, форми і порядок діяльності.	
3.4.	Проблеми виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.	
4.	Інші регіональні системи захисту прав людини	1
4.1.	Міжамериканська система захисту прав людини: Міжамериканська комісія з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини.	
4.2.	Африканська система захисту прав людини: Африканська комісія з прав людини, Африканський суд з прав людини.	
4.3.	Арабська система захисту прав людини: Арабська комісія з прав людини, Арабський суд з прав людини.	
4.4.	Система захисту прав людини держав Південно-Східної Азії. Міжурядова комісія з прав людини АСЕАН. Декларація прав людини АСЕАН.	
5.	Право на життя.	1
5.1.	Ретроспективна еволюція права на життя.	
5.2.	Універсальність та регіональність права на життя. Обсяг та складові права на життя згідно з фундаментальними документами у сфері прав людини.	
5.3.	Позитивні та негативні зобов'язання держав щодо реалізації права на	

5.4.	життя. Сфера застосування ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	
6.	Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання	1
6.1.	Ретроспективна еволюція заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання. Універсальність та регіональність права на гідність.	
6.2.	Обсяг та складові заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання згідно з фундаментальними документами у сфері прав людини.	
6.3.	Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання.	
6.4.	Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню.	
7.	Право на свободу та особисту недоторканість	1
7.1.	Обсяг, складові права на свободу та особисту недоторканість. Сфера застосування ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.	
7.2.	Позитивні та негативні зобов'язання держав щодо права на свободу та особисту недоторканість.	
7.3.	Поняття, зміст та обмеження права на свободу пересування та права на вільний вибір місця проживання.	
7.4.	Позбавлення свободи згідно зі ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.	
7.5.	Європейські стандарти у сфері міграції.	
8.	Право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції	1
8.1.	Обсяг, складові права на повагу до приватного й сімейного життя, житла та кореспонденції. Сфера застосування ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.	
8.2.	Позитивні та негативні зобов'язання держав щодо реалізації права на повагу до приватного й сімейного життя, житла та кореспонденції.	
8.3.	Концепція «приватність», «житла», «кореспонденції» у розумінні ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.	
8.4.	Репутація і честь особи як сфера захисту приватного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.	
9.	Свобода думки, совісті і релігії	1
9.1.	Еволюція права на свободу думки, слова, совісті і віросповідання.	
9.2.	Сфера застосування ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.	
9.3.	Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу думки, совісті і релігії.	
9.4.	Принцип ідеологічного нейтралітету як основа реалізації права на свободу думки.	
9.5.	Обмеження права на свободу думки, совісті і релігії.	
10.	Свобода вираження поглядів	1
10.1.	Обсяг та складові права на свободу вираження поглядів.	
10.2.	Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу вираження поглядів.	
10.3.	Обмеження свободи вираження поглядів. Межі допустимої критики.	

11.	Свобода зібрань та об'єднання	1
11.1.	Свобода мирних зібрань та об'єднання як свобода комунікації. Сфера застосування ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.	
11.2.	Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу зібрань та об'єднання.	
11.3.	Принципи реалізації права на свободу зібрань.	
11.4.	Обмеження права на свободу зібрань та об'єднання. Обмежувальні заходи (обмежувальне рішення адміністративного суду). Умови виправданості втручання держави у сферу реалізації права на свободу зібрань та об'єднання.	
12.	Захист права власності	1
12.1.	Зіставлення понять «право власності» та «майно».	
12.2.	Способи захисту права власності Європейським судом з прав людини. Поняття та значення меж правомірного втручання держави у право власності як обмеження здійснення такого приватного права.	
12.3.	Законність правомірного втручання держави у право власності.	
12.4.	Врахування «інтересу суспільства» при встановленні меж правомірного втручання державою у право власності.	
12.5.	Справедлива рівновага як межа правомірного втручання державою в право власності.	
12.6.		
13.	Заборона дискримінації	1
13.1.	Поняття та форми дискримінації.	
13.2.	Обсяг та складові заборони дискримінації. Міжнародно-правові механізми заборони дискримінації.	
13.3.	Ознаки за якими заборонена дискримінація. Сфера застосування ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.	
13.4.	Дискримінація як мета і засіб у тоталітарних державах. Межі розсуду держави у справах про дискримінацію.	
13.5.	Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо заборони дискримінації.	
13.6.	Стандарти доведення у справах про дискримінацію.	
14.	Право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту	1
14.1.	Поняття «права на справедливий суд».	
14.2.	Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на справедливий суд.	
14.3.	Обсяг та складові права на справедливий суд.	
15.	Правомірне обмеження прав людини та відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини в надзвичайних ситуаціях	1
15.1.	Межі здійснення прав людини. Правомірне обмеження прав людини державою.	
15.2.	Матеріальні та процедурні умови правомірного обмеження прав людини в надзвичайних ситуаціях.	
15.3.	Правомірне обмеження прав людини згідно Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод.	
15.4.	Відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини в надзвичайних ситуаціях: поняття, мета, принципи, умови, строк.	
16.	Міжнародний захист окремих категорій та груп осіб	1

16.1.	Захист прав осіб, що належать до національних та мовних меншин.	
16.2.	Захист прав корінних народів.	
16.3.	Захист прав жінок.	
16.4.	Захист прав дітей.	
16.5.	Захист прав осіб з інвалідністю.	
16.6.	Захист прав мігрантів, що працюють.	
16.7.	Захист прав біженців.	
16.8.	Захист прав ув'язнених осіб.	
16.9.	Захист прав пацієнтів.	
	Усього	18

1.3. Семінарські заняття

Семінарське заняття 1.

Тема 1. Загальні положення про права людини.

1.1. Зміст та обсяг прав і свобод людини: ідеї і принципи, норми і цінності, обсяг прав і свобод людини: зміст можливостей, особливості носіїв прав, специфіка об'єктів цих прав.

1.2. Покоління прав людини та їх принципова відмінність.

1.3. Поняття «міжнародні стандарти прав людини». Класифікація міжнародних стандартів прав людини: за онтологічним статусом (номінальні та фактичні), за сферою дії (всесвітні та регіональні), за характером обов'язковості впровадження (юридичні та морально-політичні).

1.4. Рівні механізму захисту прав людини: національні механізми захисту прав людини та міжнародні механізми захисту прав людини (регіональні та універсальні).

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: права людини, універсальний та регіональний механізми захисту прав людини, покоління прав людини.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Сучасні загальновизнані стандарти у галузі прав людини є спільним надбанням людства, вони відбивають багатовіковий досвід усіх народів світу. Їх формування стало можливим лише у результаті поступового, але неухильного утвердження демократичних ідеалів, проголошення найвищими цінностями суспільства законності, свободи, рівності, поваги до особливості. Звернення до вітчизняної історії свідчить, що свій гідний внесок у становлення прогресивних уявлень про права людини зробив і наш народ. Чимало демократичних інститутів і гуманітарних ідей (народоправство, відмова від смертної кари, віротерпимість, виборність суддів тощо) народилися або дістали розвиток саме на території сучасної України.

В умовах світової глобалізації важливого значення набуває створення та функціонування механізмів співробітництва держав у різних сферах. Міжнародне співробітництво держав у галузі прав людини відбувається у формі прийняття певних стандартів стосовно змісту правового статусу індивіда та прийняття державами зобов'язань дотримуватись цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві і у повсякденній діяльності. Особлива актуальність належить проблематиці прав людини, яка давно вийшла за межі національних інтересів і стала одним із пріоритетних напрямів розвитку міжнародних відносин та міжнародного права. Права людини в сучасному світі – це не просто актуальна тема для дискусій, це проблема, вирішення якої стоїть у центрі практичної діяльності міжнародного співтовариства. Захист прав людини і громадянина є конституційно-правовим і міжнародно-правовим обов'язком сучасних держав, який реалізується за допомогою системи принципів,

інститутів, механізмів і процедурно-правових правил, що прямо або опосередковано передбачені для цих цілей

Семінарське заняття 2.

Тема 2. Захист прав людини в діяльності Організації Об'єднаних Націй

Питання для усного опитування та дискусії

- 2.1. Система міжнародних органів щодо забезпечення та захисту прав людини.
- 2.2. Структура ООН. Завдання та мета ООН стосовно прав людини.
- 2.3. Управління Верховного Комісара ООН з прав людини.
- 2.4. Комітет з прав людини.
- 2.5. Комітет з економічних, соціальних та культурних прав. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок. Комітет з прав дитини. Комітет проти катувань. Комітет по ліквідації расової дискримінації.
- 2.6. Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: права людини, універсальні та регіональні механізми захисту прав людини, покоління прав людини, ООН, комітет ООН, комісія ООН, Верховний Комісар ООН.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Еволюція поняття прав людини від природних прав до позитивних правових цінностей, які є однією з найвищих культурних цінностей в цілому, розглядалась багатьма науковцями впродовж століть. Процес теоретичного осмислення прав людини триває й досі, і останніми десятиліттями дедалі частіше лунає думка про те, що права людини — це моральні вимоги до уряду, а не просто права, якими люди наділені від народження, не лише певні можливості, необхідні людині для її існування та розвитку. Поняття прав людини та захист особистості, який нині розглядається як ядро поняття прав людини, впродовж історії розвивались окремо.

ООН є універсальною міжурядовою міжнародною організацією, яка допомагає державам світу знаходити шляхи врегулювання проблем і спорів і вирішувати нагальні завдання, з якими повсякденно стикаються люди. Основою діяльності ООН є Статут - міжнародний договір, згідно з яким держави-члени зобов'язуються, зокрема, приймати спільні заходи, спрямовані на заохочення і захист прав людини в усьому світі.

Генеральна Асамблея, яку іноді називають найближчим аналогом всесвітнього парламенту, є головним дорадчим органом ООН. У ній представлені всі держави-члени, кожне з яких має один голос. Асамблея збирається на чергову сесію з середини вересня до середини грудня і має право обговорювати всі питання в рамках Статуту ООН. Зокрема, Генеральна Асамблея складає рекомендації з метою «сприяння здійсненню прав людини та основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії». Вона не може змусити жоден уряд підкоритися її рішенням, однак її рекомендації мають вагу як відображення світової громадської думки. Починаючи з 1948 року Генеральна Асамблея прийняла безліч декларацій і конвенцій з питань прав людини. Питання прав людини обговорюються в Третньому комітеті Генеральної Асамблеї. Прийняті Комітетом проекти резолюцій і рішень виносяться на розгляд пленарного засідання Генеральної Асамблеї і приймаються простою більшістю голосів. Економічна і соціальна рада (ЕКОСОП) «уповноважується складати рекомендації з метою заохочення поваги та дотримання прав людини і основних свобод для всіх», а також створює комісії в економічній і соціальній сферах із заохочення прав людини. ЕКОСОП може готувати для подання Генеральній Асамблеї проекти конвенцій і скликати міжнародні конференції з питань прав людини. Багато стандартів та механізмів в галузі прав людини було прийнято (засновані) резолюціями та рішеннями ЕКОСОП.

Діяльність ООН в сфері прав людини спрямована на заохочення і захист прав людини щодо будь-якої особи і в будь-якій точці планети. Реалізація таких завдань здійснюється через систему інститутів і спеціалізованих установ ООН в сфері прав людини і включає в себе різні структури і механізми, спільною метою для кожного з яких є захист і розвиток узгоджених міжнародним співтовариством прав людини: громадянських, культурних, економічних, політичних і соціальних - всіх тих прав, які були проголошені у Загальній декларації прав людини.

Для розуміння особливостей діяльності ООН студентам необхідно осмислити структура та повноваження усіх створених в межах ООН структур в сфері захисту прав людини, наслідки прийнятих ними рішень, проаналізувати низку нормативних актів, що ними прийнята чи розроблена.

Семінарське заняття 3.

Тема 3. Захист прав людини в Європі.

Тема 4. Інші регіональні системи захисту прав людини

Питання для усного опитування та дискусії

3.1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.): історичні причини й умови прийняття; вихідні засади; протоколи до Конвенції. Місце ЄКПЛ у національних системах джерел права держав-членів Ради Європи.

3.2. Статутні органи Ради Європи у сфері захисту людських прав. Парламентська Асамблея Ради Європи. Комітет Міністрів Ради Європи. Комітет Ради Європи проти катувань. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

3.3. Європейський суд з прав людини: порядок утворення, склад, структура, компетенція, форми і порядок діяльності.

3.4. Міжамериканська система захисту прав людини: Міжамериканська комісія з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини.

3.5. Африканська система захисту прав людини: Африканська комісія з прав людини, Африканський суд з прав людини.

3.6. Арабська система захисту прав людини: Арабська комісія з прав людини, Арабський суд з прав людини.

3.7. Система захисту прав людини держав Південно-Східної Азії. Міжурядова комісія з прав людини АСЕАН. Декларація прав людини АСЕАН.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, європейська система захисту прав людини, Європейський суд з прав людини, критерії прийнятності заяви до ЄСПЛ, рішення ЄСПЛ, міжамериканська система захисту прав людини, африканська система захисту прав людини, арабська система захисту прав людини, система захисту прав людини держав південно-східної азії.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Ухвалення Конвенції слідувало за ратифікацією Загальної декларації прав людини 1948 р. Однак, будучи її продовженням і розвитком, ЄКПЛ не тільки проголосила основоположні права і свободи людини, а й створила ефективний механізм їх захисту, який є найбільш прогресивним в світі. Принципово новим і важливим для ЄКПЛ стала відмова від традиційних уявлень про компетенцію постійних міжнародних судових органів як обмеженою виключно спорами між державами. Іншою основоположною рисою ЄКПЛ є можливість прямого звернення громадян в створену нею наднаціональну юрисдикцію, в зв'язку з чим судовий захист їх прав перестав бути винятковою прерогативою держав. Тим самим фізичним особам вперше було надано статус

суб'єкта міжнародного права. У ЄКПЛ визначені основоположні принципи, що стосуються прав людини. Їх значення полягає в тому, що всі конкретні норми в законодавстві держав-учасниць повинні розроблятися відповідно до цих принципів, які одночасно є критерієм їх законності. Правова система кожної країни-члена Ради Європи, включаючи Україну, зобов'язана закріплювати основоположні принципи, зафіксовані в ЄКПЛ. До їх числа належать демократичні принципи організації і діяльності будь-якої державної влади: народовладдя, поділ влади, верховенство права і наявність незалежних судових органів.

Опрацюючи критерії прийнятності заяв до ЄСПЛ, студентам корисно буде не тільки опрацювати теорію таких критеріїв через аналіз рішень ЄСПЛ, але спробувати проаналізувати прийнятність заяв через сукупність питань практичного спрямування:

1. Чи стосується заява порушення права, гарантованого ЄКПЛ або ратифікованим відповідною державою Протоколом до неї?

2. Допущено це порушення державою, проти якої може бути подана скарга до ЄСПЛ?

3. Допущено це порушення в період дії щодо даної держави ЄКПЛ або відповідного Протоколу до неї?

4. Чи перебувала особа під юрисдикцією держави-відповідача в період, коли стосовно цієї особи було допущено порушення?

5. Чи подається заява приватною особою, яка зберігає статус жертви, яка може звернутися до ЄСПЛ, або в інтересах такої жертви?

6. Чи подається заява після вичерпання внутрішньодержавних засобів правового захисту від порушення (при наявності таких)?

7. Чи подається заява протягом шести місяців з моменту вичерпання внутрішньодержавних засобів правового захисту від порушення, а в разі їх відсутності - протягом шести місяців з моменту порушення?

8. Чи вказані в заяві всі необхідні відомості про жертву порушення, чи підписана вона заявником або його представником?

9. Чи відсутнє рішення ЄСПЛ за аналогічною по суті скаргою цієї ж особи на те ж саме порушення, і подається скарга тільки за однією процедурою міжнародного розслідування - ЄСПЛ?

10. Чи є заява обгрунтованою?

11. Чи відсутні ознаки зловживання заявником правом на звернення із заявою до ЄСПЛ?

12. Чи наявною є шкода, спричинена заявнику порушеним правом.

Унікальність міжамериканської системи захисту прав людини полягає в її самобутності і винятковості на американському континенті. Її відмінність від інших систем захисту прав людини полягає в тому, що її основу складають три правових документа: Статут Організації Американських Держав, Американська декларація прав і обов'язків людини і Міжамериканська конвенція з прав людини. Міжамериканський суд з прав людини і Міжамериканська комісія з прав людини відповідають за захист прав людини в західній півкулі. Комісія була створена в 1959 році і почала працювати в 1960 році. У 1969 році була прийнята Американська конвенція з прав людини, яка створила Міжамериканський суд для тлумачення цієї конвенції. Суд почав працювати в 1979 році. Суд і комісія відіграють різні, але взаємодоповнюючі ролі. Суд вирішує спірні справи і дає консультативні висновки з конкретних питань. Комісія має набагато ширші повноваження. Вона є першим кроком в процесі вирішення спірних випадків, сприяє розвитку дружніх відносин між сторонами, досліджує і представляє доповіді про стан прав людини в американських державах.

Основою регіональної системи захисту прав людини на Африканському континенті служить розроблена і прийнята в рамках Організації Африканської Єдності Африканська хартія прав людини і прав народів, мета якої - сприяння розвитку поваги прав людини та їх захист на Африканському континенті. Як і ЄКПЛ, Хартія належить до договорів «закритого» типу, оскільки її учасниками можуть бути тільки країни-члени ОАЄ. Особливість Африканської хартії полягає в тому, що вона відображає політичну реальність континенту, а також історичні традиції африканських народів і цінності африканської цивілізації. Вона істотно відрізняється від аналогічних договорів регіонального характеру, прийнятих раніше в рамках Ради Європи та Організації Американських Держав. Африканську хартію слід розглядати як унікальний

документ не тільки для Африканського континенту, але також і в контексті все зростаючого числа регіональних договорів в сфері прав людини, адаптованих до особливостей потреб і інтересів тих регіонів, в рамках яких вони діють». До числа найбільш яскравих відмінних рис Хартії, які одночасно представляють і концептуальні новації в галузі міжнародного права прав людини, належать визнання, поряд з правами людини, прав народів («третє покоління» прав людини); визнання неподільності прав людини, під якими в Хартії маються на увазі права політичні, громадянські, економічні, соціальні і культурні; визнання права на розвиток як права людини; проголошення низки основоположних обов'язків, що накладаються на людину в її відносинах з родиною, громадою, суспільством, державою, а також іншими законно визнаними утвореннями і міжнародним співтовариством; яскраво виражений колективістський (сім'я, громада, народ) підхід до прав людини. Приватна особа має, згідно з концепцією Хартії, віддавати пріоритет інтересам громади. Як «крок у відповідь» громада приймає на себе зобов'язання захищати права своїх членів.

Роль Ліги Арабських держав (ЛАД) як однієї з найстаріших регіональних міжнародних організацій в сфері захисту прав і свобод людини все більше активізується. ЛАД координує зусилля арабських держав в сфері прав людини. Арабська хартія прав людини, прийнята в 1994 р., є одним з найважливіших регіональних документів щодо захисту прав людини на Близькому Сході. Вона також служить надійною гарантією захисту прав людини в арабському регіоні. Але варто зазначити, що вона довгий час не вступала в силу, оскільки для вступу в силу було необхідно, щоб її ратифікували як мінімум сім держав. Раніше Арабську хартію ратифікували Йорданія, Бахрейн, Алжир, Сирія, Лівія і Палестинська автономія. У 2008 році її ратифікували Об'єднані Арабські Емірати.

Окрім вказаних регіональних систем, виділяється саме азіатський континент, адже, станом на сьогодні, не має власної регіональної системи захисту прав людини. Офіційним міжнародним документом, в якому можна виявити контури азіатського підходу в сфері захисту прав людини, є Азіатсько-Тихоокеанська декларація прав людини і народів, яка була прийнята 15 лютого 1988 року в Делі (Індія). У конференції, на якій була прийнята Декларація, брало участь близько 200 юристів з 22 держав регіону. В 2007 році був прийнятий Статут АСЕАН. Це регіональне об'єднання було створено ще в 1967 році, але остаточне оформлення в ролі міжнародної міждержавної організації отримало саме завдяки прийняттю Статуту, ст. 3 якого зазначає, що АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії) як міждержавна організація наділяється правосуб'єктністю. Положення про Міждержавну комісію з прав людини АСЕАН було ухвалено 20 липня 2009 року, а в жовтні 2009 року на 15-му саміті АСЕАН були призначені члени Комісії. Згідно з Положенням до основних функцій Комісії віднесені: розробка стратегії в сфері заохочення та захисту прав і основних свобод людини; підвищення громадської обізнаності в області прав людини серед народів країн АСЕАН шляхом освіти, досліджень і поширення інформації; вироблення загальних підходів і позицій з питань прав людини, що становлять інтерес для АСЕАН; підготовка тематичних досліджень з питань прав людини в країнах АСЕАН тощо.

Семінарське заняття 4.

Тема 5. Право на життя. Тема 6. Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання

Питання для усного опитування та дискусії

- 4.1. Ретроспективна еволюція права на життя.
- 4.2. Універсальність та регіональність права на життя. Обсяг та складові права на життя згідно з фундаментальними документами у сфері прав людини.
- 4.3. Позитивні та негативні зобов'язання держав щодо реалізації права на життя.
- 4.4. Сфера застосування ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
- 4.5. Ретроспективна еволюція заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання. Універсальність та регіональність права на гідність.

4.6. Обсяг та складові заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання згідно з фундаментальними документами у сфері прав людини.

4.7. Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання.

4.8. Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: право на життя, смертна кара, евтаназія, катування; нелюдське або таке, що принижує гідність, поведження чи покарання.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Обсяг та складові права на життя згідно з фундаментальними документами у сфері прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Декларація прав американського штату Вірджинія 1776 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Хартія фундаментальних прав Європейського Союзу 2000 р.).

Обсяг та складові заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання згідно з фундаментальними документами у сфері прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведження і покарання 1984 р., Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню 1987 р., Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством 2011 р. та ін.).

Позитивні зобов'язання держав щодо реалізації права на життя. Реагування держави на загибель особи: проведення ефективного розслідування (справа «Макканн та інші проти Сполученого Королівства» (McCANN v. the United Kingdom) від 27 вересня 1995 р., заява № 18984/91; справа «Сергій Шевченко проти України» (Sergey Shevchenko v. Ukraine) від 4 квітня 2006 року, заява № 32478/02; справа «Мосендз проти України» (Mosendz v. Ukraine) від 17 січня 2013 року, заява № 52013/08), інституційна і практична незалежність розслідування (справа «Пол та Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства» (Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom) від 14 березня 2002 р.), збереження доказів розслідування (справа «Гонгадзе проти України» (Gongadze v. Ukraine) від 8 листопада 2005 р., заява № 34056/02).

Сфера застосування ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (усі випадки насильницької смерті чи зникнення особи; розслідування обставин смерті та зберігання матеріалів такого розслідування; планування та проведення операцій із застосування сили; виключно необхідне застосування сили; застосування зброї та спецзасобів; смерть під час військової служби; надзвичайні ситуації, бойові дій, військові навчання; загроза для життя у разі вислання (депортації, екстрадиції)).

Смертна кара: застосування та заборона (Арабська хартія прав людини 2004 р., Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, щодо скасування смертної кари за всіх обставин 2002 р., Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, спрямований на скасування смертної кари 1989 р.). Право на евтаназію (право на смерть) (справа «Прітті проти Сполученого Королівства» (Diane Pretty v. UK) від 29 квітня 2002 р., заява № 2346/02). Право на штучне переривання вагітності (справа «Тисьонц проти Польщі» від 20 березня 2007 р., заява № 27617/04).

Співвідношення та критерії розмежування основних форм поведінки, що складають предмет регулювання ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. – катування, нелюдське поводження та поведження, що принижує гідність. Абсолютний характер права гарантованого ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Принцип «мінімального рівня жорстокості» (відносність оцінки та залежність від обставин конкретної справи). Справедлива сатисфакція жертвам катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання.

Форми забороненого поведження в контексті затримання чи тримання під вартою: фізичне насильство (справа «Лопатін і Медведський (Lopatin and Medvedskiy) проти України» від 20 травня 2010 р., заява № 2278/03), (справа «Давидов та інші (Davydov and others) проти України» від 1 липня 2010 р., заява №№17674/02 і 39081/02), (справа «Сьорінг проти Сполученого Королівства» (Soering Case v. the United Kingdom) від 26 червня 1989 р., заява № 14038/88); психічні страждання (справа «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) від 18 січня 1978 р., серія А № 25).

Особливості порушення вимог ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: тримання під вартою; методи ведення допиту; належна медична допомога; ризик зазнати поганого поведження за кордоном; поведження з родичами.

Негативні зобов'язання держави щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання. Позитивні зобов'язання держави щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання.

Європейські стандарти у сфері протидії насильству у сім'ї (розробка і впровадження швидких заходів реагування на насильство у сім'ї; криміналізація протиправних діянь, вчинених у сім'ї; запровадження спеціалізації фахівців, які надаватимуть жертвам насильства компетентну допомогу соціального, медико-соціального спрямування).

Семінарське заняття 5.

Тема 7. Право на свободу та особисту недоторканість.

Тема 8. Право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції

Питання для усного опитування та дискусії

5.1. Обсяг, складові права на свободу та особисту недоторканість. Сфера застосування ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

5.2. Позитивні та негативні зобов'язання держав щодо права на свободу та особисту недоторканість.

5.3. Обсяг, складові права на повагу до приватного й сімейного життя, житла та кореспонденції. Сфера застосування ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

5.4. Позитивні та негативні зобов'язання держав щодо реалізації права на повагу до приватного й сімейного життя, житла та кореспонденції.

5.5. Концепція «приватність», «житла», «кореспонденції» у розумінні ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: право на свободу та особисту недоторканість, позбавлення свободи, право на вільний вибір місця проживання, право на свободу пересування, право на повагу до приватного і сімейного життя, приватність, житло, кореспонденції, репутація і честь особи.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Негативні зобов'язання держав щодо права на свободу та особисту недоторканість. Позитивні зобов'язання держав щодо права на свободу та особисту недоторканість. Поняття, зміст та обмеження права на свободу пересування та права на вільний вибір місця проживання.

Позбавлення свободи згідно зі ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: застосування запобіжного заходу «взяття під варту» (справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (*Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*) від 21.04.2011 р., заява № 42310/04); примусова госпіталізація (справа «М. проти України» (*M. v. Ukraine*) від 19.04.2012 р., заява № 2452/04); примусове тримання у психіатричній лікарні з метою проведення експертизи (справа «Заїченко проти України» (№ 2) від 26.02.2015 р., заява № 45797/09).

Законність позбавлення свободи: підстави, передбачені законом; дотриманість процедури; узгодження національного законодавства з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (справа «Чанєв проти України» (*Chanyev v. Ukraine*) від 09.10.2014 р., заява № 46193/13).

Затримання з порушенням ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у тому числі й за умов, якщо відповідна особа погодилась на те, щоб її затримали (справа «Осипенко проти України» (*Osyenko v. Ukraine*) від 9.11.2010 р., заява № 4634/04).

Підстави обрання запобіжного заходу у вигляді «взяття під варту» (пп.1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод): фактична підстава – наявність системи неспростовних доказів підозри щодо вчинення обвинуваченим (підозрюваним) кримінально-карного діяння (злочину); юридична підстава – ухвала слідчого судді, суду, винесені відповідно до закону.

Механізм застосування запобіжного заходу «взяття під варту»: внесення слідчому судді, суду клопотання про обрання запобіжного заходу; прийняття рішення про обрання запобіжного заходу та його оформлення; доведення рішення до відповідних осіб та складання необхідних документів; вжиття необхідних додаткових заходів, що впливають із суті обраного запобіжного заходу (справа «Бенхам проти Сполученого Королівства» (*Benham v. the United Kingdom*) від 10.06.1996 р., п. 41, Reports 1996-III).

Тривалість тримання під вартою (справа «Харченко проти України» (*Kharchenko v. Ukraine*) від 22.11.2011, заява № 40107/02).

Критерії визначення обґрунтованості підозри: формальне закріплення правопорушення, у якому підозрюється затриманий в кримінальному законі держави; наявність фактів причетності особи до вчинення правопорушення (справа «Плешков проти України» (*Pleshkov v. Ukraine*) від 10.02.2011 р., заява № 37789/05).

Причини для відмови у звільненні під заставу: ризик того, що підсудний не з'явиться в судове засідання; ризик того, що підсудний вживатиме заходів для запобігання відправленню правосуддя; ризик того, що підсудний вчинить інші правопорушення (справа «Панченко проти Росії» (*Panchenko v. Russia*) від 08 лютого 2005 р., заява № 45100/98).

Сфера застосування ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: приватне життя (фізична цілісність, медичне лікування, зберігання та доступ до особистих даних, репутація, ім'я, сексуальне життя та сексуальна орієнтація); сімейне життя (шлюбні відносини, зв'язки між батьком/матір'ю та дитиною, встановлення батьківства); житло (поняття та види житла, обшук житла); кореспонденція (листи, телефонні розмови, електронно-поштові повідомлення, цензурування листів осіб позбавлених волі).

Негативні зобов'язання держав щодо реалізації права на повагу до приватного й сімейного життя, житла та кореспонденції. Позитивні зобов'язання держав щодо реалізації права на повагу до приватного й сімейного життя, житла та кореспонденції.

Поняття «поваги» до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції в розумінні Європейського суду з прав людини (справа «Ван Ойстервік проти Бельгії» (*Van Oosterwijk case*) від 06.11.1980 р., заява № 7654/76).

Концепція «приватність» у розумінні ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зберігання інформації щодо особистих даних та доступ до особистих даних: відкрита інформація, інформація з обмеженим доступом (конфіденційна, таємна, службова).

Репутація і честь особи як сфера захисту приватного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті реалізації права на приватне життя: зміна, написання ім'я, прізвище особи (справа «Булгаков проти України» (*Bulgakov v. Ukraine*) від 11.09.2007 р., заява № 59894/00); визначення сексуальної ідентичності, способу одягатись (справа «Даджен проти Сполученого Королівства» (*Dudgeon v. the United Kingdom*) від 22.10.1991 р., серія А № 45, п. 41), вільне розпорядження своїм тілом (справа «Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) від 11.07.2002 р., заява № 28957/95), збирання медичних даних, складання історії хвороби, конфіденційність медичних даних (справа «Пантелеєнко проти України» (*Panteleyenko v. Ukraine*) від 29.06.2006 р., заява № 11901/02), безпечне довкілля (справа «Лопес Остра проти Іспанії» (*Lopes Ostra v. Spain*) від 09.12.1994 р., заява № 16798/80), зберігання та доступ до особистих даних (справа «Ротару проти Румунії» (*Rotaru v. Romania*) [ВП], заява № 28341/95, п. 43) та ін.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті реалізації права на сімейне життя: право батьків і дітей бути поряд один з одним (справа «Савіні проти України» від 18.12.2008 р., заява № 39948/06), формальні сімейні відносини, навіть без фактичного наповнення (справа «Абдулазіз, Кабалес і Балканделі проти Сполученого Королівства» (*Abdulaziz, Cabales and Balkandalie v. the United Kingdom*) від 24 квітня 1985 р., заяви № № 9214180, встановлення батьківства (справа «Расмуссен проти Данії» (*Rasmussen v. Denmark*) від 28 листопада 1984 р., серія А № 87 п. 33), відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (справа «Савіні проти України» (*Savinu*) від 18 грудня 2008 р., заява № 39948/06); рівність між дітьми, статус позашлюбних дітей (справа «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*) від 27 квітня 1979 р., заява № 6833/74).

Концепція «житла» у розумінні ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на місце проживання. Право на недоторканість житла. Обшук житла. Перешкоди у користуванні житлом.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті реалізації права на житло: місце, облаштоване особою як її дім, навіть якщо його заснування не відповідало чинному законодавству (справа «Баклі проти Сполученого Королівства» від 25 вересня 1996 р., заява № 20348/92, п. 53); місце, куди особа має намір повернутися чи де було її постійне помешкання (справа «Гіллоу проти Сполученого Королівства» від 24 листопада 1986 р., Серія А, № 109, п. 46); житло, яке має статус «службового» (справа «Новосельський проти України» від 11 березня 2003 р., заява № 47148/99); приміщення, пов'язані з професійною діяльністю (офіси) (справа «Німіц проти Німеччини» від 16 грудня 1992 р., Серія А № 251-В, п. 29), складські приміщення (справа Товариство «Colas Est» проти Франції від 16 квітня 2002 р., заява № 37971/97).

Концепція «кореспонденція» у розумінні ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Форми спілкування: листи, посилки, телефонні розмови, повідомлення на пейджер, сповіщення по телетексту, розмови у приватній радіомережі.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті реалізації права на кореспонденцію: зберігання та обробка інформації щодо телефонних з'єднань (справа «Копланд проти Сполученого Королівства» (*Copland v. the United Kingdom*), рішення від 3.04.2007 р., заява № 62617/00), цензура, перехоплення або затримання листів ув'язнених (справа «Сергій Волосюк проти України» (*Sergey Volosyuk v. Ukraine*) від 12.03.2009 р., заява № 1291/03).

Умови виправданості втручання до права на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції: втручання «згідно із законом»; відповідність законній (легітимній) меті; «необхідність в демократичному суспільстві».

Семінарське заняття 6.

Тема 9. Свобода думки, совісті і релігії. Тема 10. Свобода вираження поглядів

Питання для усного опитування та дискусії

6.1. Еволюція права на свободу думки, слова, совісті і віросповідання.

6.2. Сфера застосування ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

6.3. Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу думки, совісті і релігії.

6.4. Обсяг та складові права на свободу вираження поглядів.

6.5. Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу вираження поглядів.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: права на свободу думки, слова, совісті і віросповідання, обмеження права на свободу думки, совісті і релігії, право на свободу вираження поглядів, цензура, принцип ідеологічного нейтралітету, межі допустимої критики.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Еволюція права на свободу думки, слова, совісті і віросповідання. Співвідношення понять: «свобода думки», «свобода совісті», «свобода релігії», «свобода світогляду», «свобода віросповідання».

Сфера застосування ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: свобода думки, совісті, переконання, віросповідання, зміна релігії або переконань; організація та реєстрація релігійних громад; ведення справ релігійних громад (у тому числі й майнових); релігійне навчання; релігійні організації (релігійні секти, сектантство); відмова від військової служби з релігійних переконань, альтернативна (невійськова) служба та ін.

Негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу думки, совісті і релігії. Позитивні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу думки, совісті та релігії.

Принцип ідеологічного нейтралітету як основа реалізації права на свободу думки. Заборона цензури. Право сповідувати релігію або не сповідувати жодної. Право на релігійну або світську освіту. Гарантування таємниці сповіді.

Обмеження права на свободу думки, совісті і релігії. Умови виправданості втручання держави у сферу реалізації права на свободу думки, совісті і релігії: наявність правових підстав передбачених в національному законодавстві; наявність легітимної мети – «інтерес громадської безпеки, охорона публічного порядку, здоров'я чи моралі або захист прав і свобод інших осіб»; «необхідність в демократичному суспільстві» (справа «Лейла Шахін проти Туреччини» (*Leyla Şahin проти Туреччини*) від 29 червня 2004 р., заява № 44774/98).

Обсяг та складові права на свободу вираження поглядів: право на свободу безперешкодного дотримання своїх переконань; право на свободу пошуку інформації; право на свободу одержання інформації; право на свободу поширення інформації, незалежно від державних кордонів (справа «Гендсайд проти Сполученого Королівства» (*Handyside v. the United Kingdom*) від 7 грудня 1976 р., серія А, № 24, п. 49).

Негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу вираження поглядів. Позитивні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу вираження поглядів.

Співвідношення поглядів, переконань, думок, уявлень. Розрізнення фактів і оціночних понять.

Засоби вираження поглядів: усні висловлювання (справа «Курпіану проти Кіпру» (*Kurpianou v. Cyprus*) від 15 грудня 2005 р.; заява № 73797/01); книжки (справа «Лендон, Очаковські-Лоран і Жюлі проти Франції» (*Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France*) [GC] від 22 жовтня 2007 р., заяви №№ 21279/02 та 36448/02); статті в засобах масової інформації (справа «Українська Прес-Група» проти України» (*Ukrainian Media Group v. Ukraine*) від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01); оголошення, зображення (наприклад, фотографії), графіка; відео і кіно, телевізійні передачі (справа «Йерсільд проти Данії» (*Jersild c. Danemark*) від 23 вересня 1994 р., серія А, № 298 № 15890/89); поведінка, що виражає ідеї (носіння одягу) та ін.

Право на доступ до Інтернету. Доступ Інтернету як передумова здійснення свободи вираження поглядів онлайн. Обмеження свободи вираження поглядів у Інтернеті.

Засоби масової інформації як спосіб реалізації свободи вираження поглядів: свобода вираження поглядів у друкованих засобах масової інформації; свобода вираження поглядів в аудіовізуальних засобах масової інформації (справа «Торгейр Торгейрсон проти Ісландії» (Thorgeir Thorgeirson v. Iceland) від 25 червня 1992 р., заява № 13778/88, п. 63).

Обмеження свободи вираження поглядів. Межі допустимої критики.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті інтерпретації поняття «погляди»: інформація та ідеї, що становлять громадський інтерес (справа «Інформаціонерфайн Лентіа» та інші проти Австрії» від 24 листопада 1993, Серія А, № 276, заяви №№ 13914/88, 15041/89, 15717/89, 15779/89 та 17207/90); участь у дискусії стосовно проблем, що становлять загальний інтерес (справа «Бладет Тромсе і Стенсаас проти Норвегії» від 20 травня 1999 р., заява № 21980/93); критичні висловлювання на адресу працівників державних установ (справа Лінгенса від 8 липня 1986 р., Серія А, №. 103); мистецькі твори та вистави (справа «Інститут Отто Племінгера проти Австрії» від 20 вересня 1994 р., Серія А № 295-А, заява № 13470/87); інформація комерційного характеру (справа «Маркт Інтерн Верлаг GmbH та Клаус Беерманн проти Німеччини» від 20 листопада 1989 р., Серія А № 165, заява № 10572/83).

Семінарське заняття 7.

Тема 11. Свобода зібрань та об'єднання. Тема 12. Захист права власності

Питання для усного опитування та дискусії

7.1. Свобода мирних зібрань та об'єднання як свобода комунікації. Сфера застосування ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

7.2. Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу зібрань та об'єднання.

7.3. Принципи реалізації права на свободу зібрань.

7.4. Обмеження права на свободу зібрань та об'єднання. Обмежувальні заходи (обмежувальне рішення адміністративного суду). Умови виправданості втручання держави у сферу реалізації права на свободу зібрань та об'єднання.

7.5. Зіставлення понять «право власності» та «майно».

7.6. Способи захисту права власності Європейським судом з прав людини.

7.7. Поняття, значення та характеристика меж правомірного втручання держави у право власності як обмеження здійснення такого приватного права.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: свобода мирних зібрань та об'єднання, принципи реалізації права на свободу зібрань, концепція майна та власності в рішеннях Європейського суду з прав людини, позитивні та негативні обов'язки держави щодо захисту права власності, позбавлення та контроль власності.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Поняття «мирне зібрання» й «об'єднання». Автономне тлумачення поняття «мирне зібрання». Сфера застосування ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: закриті зібрання; зібрання у громадських місцях; збори у встановленому місці; публічні процесії; сидячі демонстрації, зібрання автомобілів (справа «Баррако проти Франції» (Barraço v. France) від 5 березня 2009 року, заява № 31684/05).

Мета, коло учасників, ступінь організованості, тривалість мирних зібрань та об'єднань. Форми зібрань: концерт, пікет, інформаційні пункти, зібрання політичних партій, флешмоб, страйк, мітинг, похід, демонстрація, спеціальні публічні заходи. Мирність зібрання та його

беззбройний характер: немирне вираження поглядів, намір насильницького досягнення цілей, застосування сили.

Негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу зібрань та об'єднання. Позитивні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу зібрань та об'єднання.

Принципи реалізації права на свободу зібрань: презумпція на користь проведення зібрання; зобов'язання держави щодо сприяння мирним зібранням та їх захисту; законність; пропорційність; недискримінація; належна адміністрація; відповідальність адміністративних органів.

Обмеження права на свободу зібрань та об'єднання. Обмежувальні заходи (обмежувальне рішення адміністративного суду): обмеження щодо місця проведення зібрання, обмеження щодо часу проведення зібрання, обмеження щодо виду і часу зібрання. Примусове припинення (розпуск) зібрання, що триває. Санкції до учасників зібрання (справа «Корецький та інші проти України» (*Koretskyu and others v. Ukraine*) від 3 квітня 2008 року, заява № 40269/02).

Умови виправданості втручання держави у сферу реалізації права на свободу зібрань та об'єднання: національна безпека; громадський порядок; запобігання заворушенням чи злочинам; охорона здоров'я населення; захист прав і свобод інших людей (справа «Свято-Михайлівська парафія» проти України» (*Svyato-Mukhailivska Parafiya v. Ukraine*) від 14 червня 2007 року, заява № 77703/01).

Обсяг, складові права на вільне володіння власністю. Концепція «майна» у розумінні Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: існуюче рухоме та нерухоме майно; кошти; акції; патенти; ліцензії; економічні інтереси; нематеріальні активи; «законні сподівання» щодо отримання коштів відповідно до умов угоди; борг за судовим чи арбітражним рішенням; право займатися тією чи іншою професією; правомірне очікування застосування певних умов до індивідуальної ситуації, що вимагає правового вирішення.

Зміст «права на власність» відповідно до Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: право безперешкодного користування майном; умови й обставини відчуження майна; державне регулювання майнових відносин, також контроль за використанням майна в світлі співвідношення індивідуальних і громадських інтересів.

Негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на вільне володіння власністю. Позитивні зобов'язання держави щодо реалізації права на вільне володіння власністю.

Умови правомірності та межі допустимості втручання у право на вільне володіння власністю: наявність правових підстав («в порядку, встановленому законом»); наявність легітимної мети для застосування обмежень («в інтересах суспільства»), пропорційність («забезпечення справедливої рівноваги між інтересами суспільства та необхідністю додержання фундаментальних прав окремої особи»).

Проблеми реалізації положень Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у здійсненні та юрисдикційному захисті права власності на землю в Україні. Проблеми реалізації механізму захисту права власності на тимчасово окупованій території України.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті реалізації права на вільне володіння власністю: заборона дискримінації у зв'язку з майновими правами (справа «Андреєва проти Латвії» (*Andrejeva v. Latvia*) від 18.02.2009 р., заява № 55707/00); обґрунтованості сподівань (справа «Сук проти України» (*Suk v. Ukraine*) від 10.03.2011 р., заява № 10972/05); втручання у право на мирне володіння майном (справа «Ян та інші проти Німеччини» (*Jahn and others v. Germany*) від 30.06.2005 р., заява № 46720/99, 72203/01, 72552/01; справа «Серявін та інші проти України» (*Seryavin and others v. Ukraine*) від 10.02.2010 р., заява № 4909/04).

Семінарське заняття 8.

Тема 13. Заборона дискримінації.

Тема 14. Право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту

Питання для усного опитування та дискусії

8.1. Поняття та форми дискримінації.

8.2. Обсяг та складові заборони дискримінації. Міжнародно-правові механізми заборони дискримінації.

- 8.3. Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо заборони дискримінації.
- 8.4. Поняття «права на справедливий суд».
- 8.5. Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на справедливий суд.
- 8.6. Обсяг та складові права на справедливий суд: суд встановлений законом; незалежний розгляд справи; неупереджений (безсторонній) розгляд справи; відкритість процесу та публічність проголошення рішення суду; доступ до суду; розгляд справи у розумні строки; рівність сторін у процесі; право особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення на захист; обґрунтованість судового рішення.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: дискримінація, форми дискримінації, пряма та непряма дискримінація, заборона дискримінації, суд, справедливий суд, строки розгляду, законність рішення.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Загальна декларація прав людини 1948 р в ст. 7 закріпила, що всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Всі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. в ст. 2 зобов'язав кожна державу поважати і забезпечувати всім особам в межах її території права, визнані в Пакті, без якої б то не було різниці, як-то: щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного і соціального походження, майнового стану, народження і за іншою ознакою. У ст. 3 Пакту окремо закріплено положення, що держави зобов'язуються забезпечити рівне право користування всіма громадянськими і політичними правами для чоловіків і жінок. Ст. 26 Пакту встановлює, що всі люди рівні перед законом і судом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист законом, а також, що будь-яка форма дискримінації повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права містить заборону на дискримінацію щодо користування економічними, соціальними і культурними правами. Важливо звернути увагу на те, що перелік підстав, за якими заборонялося дискримінувати людей, поступово розширювався. Статут ООН (ст. 55) закликає держави до дотримання прав людини для всіх незалежно від раси, статі, мови і релігії. Ці чотири підстави виділяються найбільш часто і найбільш важливі, тому що нерозривно пов'язані з самоідентифікацією людини, її особистістю. Раса, стать, рідна мова і, як правило, релігія не вибираються людиною самостійно, а належать їй від народження, або привносяться з самого раннього дитинства сім'єю і місцевим співтовариством. При цьому раса людини, її етнічна приналежність є найбільш невід'ємною рисою ідентифікації особистості, оскільки абсолютно незалежна від волевиявлення людини і не може бути нею змінена.

Загальна декларація прав людини 1948 р. в ст. 2 розширює список неприпустимих підстав дискримінації, включаючи розбіжності у ставленні політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового або іншого становища. У наступних документах список ще більш розширюється - до нього додаються інвалідність (Декларація про права інвалідів, п. 2) і дитячий вік (Конвенція про права дитини 1989 р, ст. 2). Держави, відповідно до Конвенції про права дитини, визнають і забезпечують всі права за кожною дитиною без будь-якої дискримінації, додаючи при цьому до вищеперелічених такі ознаки, як стан здоров'я, народження дитини, її батьків чи законних опікунів. Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих, мігрантів і членів їх сімей в ст. 7 вимагає забезпечувати права ще однієї слабкозахисненої групи, яка часто піддається дискримінації, - трудових мігрантів.

Для належного опрацювання матеріалу необхідно встановити співвідношення понять: «дискримінація», «різниця у ставленні», «виняток у практиці», «нерівність», «перевага у порівнянні з іншими», «расизм», «апартеїд», «гендерна дискримінація». Пряма дискримінація як різне ставлення до осіб у подібних ситуаціях. Непряма дискримінація як однакове ставлення до осіб у різних ситуаціях.

Обсяг та складові заборони дискримінації. Ознаки за якими заборонена дискримінація. Сфера застосування ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Дискримінація як мета і засіб у тоталітарних державах. Межі розсуду держави у справах про дискримінацію. Негативні зобов'язання держави щодо заборони дискримінації. Позитивні зобов'язання держави щодо заборони дискримінації.

Стандарти доведення у справах про дискримінацію. Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони дискримінації: рівність між дітьми, статус позашлюбних дітей (справа «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*) від 27 квітня 1979 р., заява № 6833/74), здійснення обов'язків присяжного засідателя (справа «Зарб Адамі проти Мальти» (*Zarb Adami v. Malta*) від 20 червня 2006 р., заява № 17209/02), отримання виплат через стан здоров'я (справа «Шулер-Цтрагген проти Швейцарії» (*Schuler-Zgraggen v. Switzerland*) від 28 травня 1993 року, заява № 14518/89), обов'язок сплачувати грошову компенсацію відповідно до закону (справа «Карлгайнц Шмідт проти Німеччини» (*Karlheinz Schmidt v. Germany*) від 18 липня 1994 року, заява № 13580/88).

Для ефективного вивчення теми студентам необхідно звернутись до практики ЄСПЛ щодо обсягу та складових права на справедливий суд: суд встановлений законом, незалежний розгляд справи; неупереджений (безсторонній) розгляд справи; відкритість процесу та публічність проголошення рішення суду; доступ до суду; розгляд справи у розумні строки; рівність сторін у процесі; право особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення на захист; обґрунтованість судового рішення.

Суд встановлений законом (справа «Сокурєнко і Стригун проти України» (*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*) від 20.07.2006 р., заяви №№ 29458/04, 29465/04): належний склад суду; наявність достатніх повноважень для розгляду певної категорії справ та ухвалення відповідних рішень; повноважний склад суду (в т.ч. дотримання правил автоматизованого розподілу справ); дотримання правил підсудності.

Незалежність суду (справа «Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), від 9.01.2013 р., заява № 21722/11): спосіб призначення та звільнення членів суду; терміни перебування на посаді судді; існування гарантій від зовнішнього тиску.

Неупередженість суду (справа «Паскал проти України» (*Paskal v. Ukraine*) від 15.12.2011 р., заява № 24652/04): суб'єктивні прояви (особисті переконання та поведінка окремого судді), об'єктивні прояви (відсутність будь-яких сумнівів у безсторонності судді).

Рівність сторін у судовому процесі (справа «Менчінська проти Росії» (*Menchinskaya v. Russia*) від 15.01.2009 р., заява № 42454/02): відсутність сприятливіших умов у наданні доказів та представленні позиції; розуміння «справедливого балансу» між сторонами, надання розумної можливості представляти справу у таких умовах, які не ставлять одну сторону в суттєво не вигідне становище стосовно другої сторони.

Доступність суду (справа «Трегубенко проти України» (*Tregubenko v. Ukraine*), рішення від 2.11.2004 р., заява № 61333/00): можливість подати заяву до суду; обов'язок суду розглянути справу по суті з винесенням остаточного рішення у справі; обов'язкове виконання рішення в розумний строк.

Критерії розумності строку (справа «Павлюлинець проти України» (*Pavlyulynets v. Ukraine*) від 6.09.2005 р., заява № 70767/01, п. 53; справа «Мороз та інші проти України» (*Moroz and others v. Ukraine*) від 21.12.2006 р., заява № 36545/02, п. 62): правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі; поведінка органів державної влади, насамперед суду; характер процесу та його значення для заявника.

Право на захист (справа «Артико проти Італії» (*Artico v. Italy*) від 13.05.1980 р., заява № 6694/74): право захищати себе особисто; можливість обрати адвоката; право на безоплатне юридичне представництво за недостатності особистих коштів і в ситуації, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Семінарське заняття 9.

Тема 15. Правомірне обмеження прав людини та відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини в надзвичайних ситуаціях.

Тема 16. Міжнародний захист окремих категорій та груп осіб

Питання для усного опитування та дискусії

9.1. Межі здійснення прав людини. Правомірне обмеження прав людини державою: поняття, мета, принципи, підстави, критерії. Абсолютні права і свободи людини.

9.2. Матеріальні умови правомірного обмеження прав людини в надзвичайних ситуаціях: виняткова загроза життю нації; неприпустимість відступу від основних людських прав; обмежена тривалість надзвичайного стану; дотримання принципів пропорційності і недискримінації.

9.3. Процедурні умови правомірного обмеження прав людини в надзвичайних ситуаціях: офіційне оголошення надзвичайного стану; повідомлення Генерального секретаря ООН або Генерального секретаря РЄ; парламентський контроль.

9.4. Відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини в надзвичайних ситуаціях: поняття, мета, принципи, умови, строк.

9.5. Міжнародний захист окремих категорій та груп осіб:

9.5.1. національних та мовних меншин.

9.5.2. корінних народів.

9.5.3. жінок.

9.5.4. дітей.

9.5.5. осіб з інвалідністю.

9.5.6. мігрантів, що працюють.

9.5.7. біженців.

9.5.8. ув'язнених осіб.

9.5.9. пацієнтів

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: межі здійснення прав людини, абсолютні права людини, правомірне обмеження, національні меншини, мовні меншини, корінні народи, особи з інвалідністю, мігранти, біженці, пацієнти, міжнародний захист окремих категорій та груп осіб, національні меншини, мовні меншини, корінні народи, особи з інвалідністю, мігранти, біженці, пацієнти.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Відповідно до Загальної декларації прав людини 1948 р. винятковими цілями обмеження прав і свобод людини є забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. закріплено, що держава може встановлювати тільки такі обмеження прав, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це сумісно з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві.

У Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. можна помітити, що цілі обмежень істотно розширені і вводяться з метою підтримки державної та громадської безпеки або економічного добробуту країни; запобігання заворушенням чи злочинам; охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб; охорони національної безпеки, територіальної цілісності; захисту репутації інших осіб; запобігання розголошенню конфіденційної інформації; підтримання авторитету і неупередженості судових органів.

Йоганнесбурзькими принципами встановлені принципи обмеження прав і свобод, зокрема: «Принцип 1. Всі обмеження визначаються законом» і «Принцип 2. Захист законних інтересів національної безпеки». Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. встановлюють принципи, які повинні бути «визначені законом», «в демократичному суспільстві» та інші. Паризькі мінімальні стандарти щодо прав людини у разі крайньої необхідності встановлюють обмеження прав і свобод.

До сьогодні продовжує залишатися відкритим питання про критерії, які дозволяли б визначити правомірність обмеження прав і свобод людини. На наш погляд, обмеження прав повинно здійснюватися шляхом встановлення меж обмежень і умов правомірності. Критерії (оцінка ступеня дотримання конституційно-правових заходів при встановленні та застосуванні обмежень) повинні визначатися міжнародними стандартами в сфері прав людини.

Під межами обмежень прав слід розуміти межі допустимості встановлення обмежень, засновані на принципах необхідності, справедливості, пропорційності, законності, рівності прав і свобод. Під обмеженнями прав і свобод особи розуміються виняткові заходи встановлення допустимих меж реалізації особою своїх прав і свобод, засновані на законі і в чітко передбачених конституційних цілях. Відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., ні за яких обставин не можуть бути обмежені такі права, як право на життя, право не піддаватися жорстокому, нелюдському поводженню, право не піддаватися без згоди медичним або науковим дослідженням, право не перебувати в рабстві, право не піддаватися позбавленню волі за невиконання будь-якого договірної зобов'язання, право не нести відповідальність за діяння, які на час їх вчинення не становили кримінального правопорушення, право на визнання правосуб'єктності, свобода думки, совісті і релігії.

Конвенція про захист прав людини і його основних свобод 1950 р. не допускає відступ від зобов'язань за такими статтями: стаття 2 (право на життя), «за винятком позбавлення життя в результаті правомірних воєнних дій»; стаття 3 (свобода від катувань); пункт 1 статті 4 (свобода від рабства); і стаття 7 (неприпустимість покарання, які не засноване на законі). І нарешті, після вступу в силу Протоколів № 6 і 7 не допускаються будь-які відступи від положень, що стосуються скасування смертної кари і права не притягатись повторно до кримінальної відповідальності за одий і той самий злочин.

В Американській конвенції про права людини 1969 р. передбачено довгий перелік положень, відступ від яких неприпустимий ні за яких обставин: стаття 3 (право на правосуб'єктність); стаття 4 (право на життя), стаття 5 (незастосування тортур), стаття 6 (свобода від рабства), стаття 9 (право на незастосування законів із зворотною силою), стаття 12 (свобода совісті і релігії), стаття 17 (права сім'ї), стаття 18 (право на ім'я), стаття 19 (права дитини), стаття 20 (право на громадянство), стаття 23 (право на участь в управлінні) або юридичних гарантії, істотно важливі для захисту таких прав. Таким чином, абсолютні або основні права не підлягають обмеженню відповідно до міжнародних стандартів. Кожна держава з урахуванням індивідуальних особливостей суспільного і політичного життя суспільства закріплює критерії обмеження прав і свобод людини.

Уразливість певних категорій осіб і індивідуумів має універсальний і постійний характер, в силу того, що в принципі неможливо констатувати той факт, що таке явище відсутнє за своєю правовою природою. Зважаючи на це суспільство не здатне викоринити таке соціальне явище, але заохочення і захист прав вразливих груп населення повинно стати предметом міжнародно-правового регулювання. Уразливі групи населення в силу своєї психічної та / або фізичної обмеженості, інших форм не отримують рівний доступ до реалізації своїх прав і свобод нарівні з іншими особами. На правову незахищеність таких груп, як правило, впливають зовнішні і внутрішні фактори, що вимагають всебічного дослідження.

В даний час норми міжнародного права не закріплюють поняття «вразливість», проте згадка про осіб, які є уразливими, а також особливу увагу світової спільноти, спрямовано на захист їх прав, що підтверджує існування даного соціально-правового явища.

В силу рішень органів ООН і в результаті міжнародних договорів були створені такі органи, як Комісія зі становища (статусу) жінок, Комітет з ліквідації расової дискримінації (18 експертів), створений Міжнародною конвенцією про ліквідацію всіх форм расової

дискримінації від 21 грудня 1965 р., Комітет по ліквідації дискримінації щодо жінок, створений Конвенцією з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, яка набрала чинності 3 вересня 1981 року, Комітет з прав дитини (10 експертів), створений Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року і Комітет з прав робітників-мігрантів і членів їх сімей, створений на основі відповідної Конвенції в 2004 році, які спеціально займаються питаннями дискримінації.

Іншим типом установи, що займаються практичною допомогою є Управління Верховного комісара у справах біженців, яке було засновано Генеральною асамблеєю ООН резолюцією 428 (5) від 14 грудня 1950 року. Управління не має ні судових, ні квазісудових функцій, і його робота спрямована на усунення наслідків переміщень населення в результаті конфліктів, що мають місце. Основою для діяльності в цій галузі є Конвенція про статус біженців, яка була прийнята 28 липня 1951 року на конференції уповноважених з прав біженців і вступила чинності 22 квітня 1954 р.

Відповідно до ст. 11 Конвенції з ліквідації всіх форм расової дискримінації встановлена система повідомлення державою-учасницею з приводу передбачуваних порушень іншої держави-учасниці. В силу цієї Статті створюється система врегулювання, в тому числі, через погоджувальну комісію. Додатково передбачається можлива участь міжнародного Суду при розгляді таких спорів (Стаття 22) у разі, якщо в рамках існуючих процедур з Конвенції рішення у справі не було знайдено.

В силу статті 17 Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок заснований Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, що складається з 23 членів. Комітет вивчає доповіді держав-учасниць і готує доповідь в рамках своїх повноважень, який потім направляється в ЕКОСОП.

На рівні регіональних організацій також створена низка відповідних органів. Так, спеціалізованим органом з досліджень та інформації Європейського Союзу є Європейський Центр з моніторингу проявів расизму і ксенофобії у Відні.

1.4. Самостійна робота студентів

1.4.1. Перелік завдань для самоостійної роботи студентів

1. Написати 2 есе за запропонованою темою (на вибір студента).
2. Скласти пакет документів до фабули справи.
3. Підготувати тези доповіді на національну або міжнародну науково-практичну/наукову конференцію.

1.4.2. Тематика есе

1. Чи є права людини універсальною цінністю?
2. Чи повинні роботи мати права людини у майбутньому?
3. Чи можна визнати право на Інтернет фундаментальним правом людини?
4. Що заважає ефективному захисту прав людини на міжнародному рівні?
5. Що заважає ефективному захисту прав людини на національному рівні?
6. Нові виклики концепції прав людини в умовах глобального інформаційного суспільства
7. Принцип належної обачності щодо прав людини: перспективи визнання та застосування
8. Юрисдикційність спорів та захист прав людини: що змінюється у сучасності?
9. Проблеми захисту прав людини під час збройних конфліктів?
10. Місце правосуддя у системі засобів захисту прав людини.
11. Роль верховенства права у реалізації та захисті прав людини
12. Як забезпечити повагу до прав людини з боку бізнесу?
13. Як забезпечити дотримання державами зобов'язань щодо прав людини?
14. Чи може бути успішною незахідна концепція прав людини?
15. Які новітні права мають бути включені до каталогу фундаментальних прав людини?
16. Чи може бути визнане право на смерть як фундаментальне право людини?
17. Наведіть аргументи «за» і «проти» ратифікації Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенції про права людини та біомедицину.

18. Відповідність національного законодавства України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо заборони рабства і примусової праці.

19. Міжнародно-правові аспекти діяльності ЮНЕСКО щодо забезпечення захисту прав людини.

20. Міжнародно-правові засоби попередження апартеїду та геноциду».

21. Проаналізуйте положення національного законодавства України щодо закріплення статусу, форми та способів міжнародного захисту прав людини.

1.4.3. Основні вимоги до написання есе

При виконанні есе необхідно взяти до уваги мету та сутність цього виду роботи студента.

Есе повинно містити власні судження автора із обраної тематики, засновані на вивченому та опрацьовувано матеріалі не тільки з цієї дисципліни, але й інших навчальних дисциплін.

Обов'язково в тексті повинні бути посилання на джерела, якщо такі були використані при написанні есе. Посилання подаються у квадратних дужках з вказівкою номера джерела, за яким воно внесене у список використаних джерел, та сторінки (якщо подається точна цитата або числові дані), наприклад [3, с.8].

Технічні вимоги: текст має бути набраний шрифтом Times New Roman, 12 кеглем через 1 інтервал. Поля: верхнє – 2,0 см, нижнє – 2,0 см, ліве – 3,0 см, праве – 1,0 см. Загальний обсяг есе – до 5 сторінок формату А4.

1.4.4. Вимоги до складання пакету документів за фавулою справи.

Кожному студенту на початку роботи з дисципліною буде на вибір запропоновано фавули справи.

Обравши фавулу справи, вивчивши обставини, викладені у фавулі, студент має підготувати такі документи:

1. Проект звернення до ЄСПЛ на відповідному формулярі, в якому слід, зокрема, викласти факти справи (можливе доповнення фактажу справи за ініціативи студента, але за умови відсутності видозміни первісної фавули) за форматом, який використовується у рішеннях ЄСПЛ, й аргументувати порушення ЄКПЛ з посиланнями на практику ЄСПЛ (мінімум 10 рішень ЄСПЛ).

2. Зауваження Уряду щодо прийнятності та суті оформленого звернення з позицій практики ЄСПЛ (мінімум 5 рішень ЄСПЛ).

3. Проект декларації та, за потреби, інші документи щодо дружнього врегулювання спору від імені сторін на основі поваги до прав людини;

4. Проект рішення ЄСПЛ у відповідній справі, підготовлений на зразок чинних рішень ЄСПЛ.

Виконуючи завдання, слід звернути увагу на зразки документів ЄСПЛ, що доступні у відкритих джерелах (зокрема, [на офіційній інтернет-сторінці Суду](#), у базі рішень Суду [HUDOC](#), рубриці «Захист інтересів держави в Європейському Суді» Міністерства юстиції України, на сайті [Харківської правозахисної групи](#), на [платформі стратегічного судового захисту](#) тощо).

Виконанні завдання повинні містити самостійну, авторську позицію, сформовану на основі аналізу практики ЄСПЛ, а також нормативно-правової бази України і міжнародних, регіональних стандартів.

Позиція повинна бути аргументованою, з дотриманням принципів академічної доброчесності.

Назва файлу має складатись з ПІБ студента та номеру групи, наприклад «Іваницький_АМ_1802.doc».

1.4.5. Підготовка тез доповідей на конференцію

Студенти мають право підготувати тези доповіді на національну або міжнародну науково-практичну/наукову конференцію на тему, яка безпосередньо стосується навчальної

дисципліни. Конкретна тема тез доповіді узгоджується із викладачем на початку вивчення дисципліни. Конкретні технічні та змістові вимоги до тез доповідей встановлюються організатором тієї конференції на яку студент бажає подавати свої тези доповіді. Тези доповіді мають бути одноосібні, проте можуть бути подані у співавторстві із викладачем дисципліни.

1.5. Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль проводиться шляхом проведення екзамену що проводиться усно або письмово або з використанням комп'ютерних технологій.

1.5.1. Питання для підсумкового контролю

1. Концепція прав людини у правовій традиції.
2. Цінність прав людини.
3. Сучасна доктрина прав людини.
4. Автономія особистості та моральна основа прав людини.
5. Концепції релятивізму та універсалізму в сфері прав людини.
6. Державні та недержавні інститути та захист прав людини.
7. Універсальний характер прав людини та інтерпретації прав у різних правових системах.
8. Універсальні механізми захисту прав людини.
9. Регіональні механізми захисту прав людини.
10. Національні механізми захисту прав людини.
11. Міжнародні правозахисні організації та неурядові організації в механізмі громадського моніторингу дотримання та забезпечення прав людини.
12. Абсолютні права людини та обмеження прав.
13. Право на життя, його генеза, основні властивості та тлумачення.
14. Заборона катувань та її основні властивості.
15. Право на свободу і особисту недоторканість.
16. Право на приватність: юридичне визнання та основні складові.
17. Свобода думки, совісті та віросповідання, її елементи.
18. Свобода вираження думки і слова.
19. Свобода зібрань та об'єднань.
20. Дискримінація: базові поняття та види.
21. Основні міжнародні і європейські документи, що гарантують захист від дискримінації.
22. Права народів та права окремих груп.
23. Процесуальні права людини.
24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї.
25. Доктрина динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
26. Зміст і обсяг основоположних прав людини відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
27. Проблеми застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
28. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в різних державах.
29. Проблеми виконання рішень Європейського суду з прав людини в ЄС та Україні.
30. Історія виникнення міжнародного співробітництва з прав людини
31. Завдання та мета ООН стосовно прав людини.
32. Економічний і Соціальний комітети ради ООН.
33. Комітет ООН з прав людини. Інші комітети і комісії що діють у складі ООН
34. Міжамериканська система захисту прав людини: Міжамериканська комісія з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини.
35. Африканська система захисту прав людини: Африканська комісія з прав людини, Африканський суд з прав людини.
36. Арабська система захисту прав людини: Арабська комісія з прав людини, Арабський суд з прав людини.

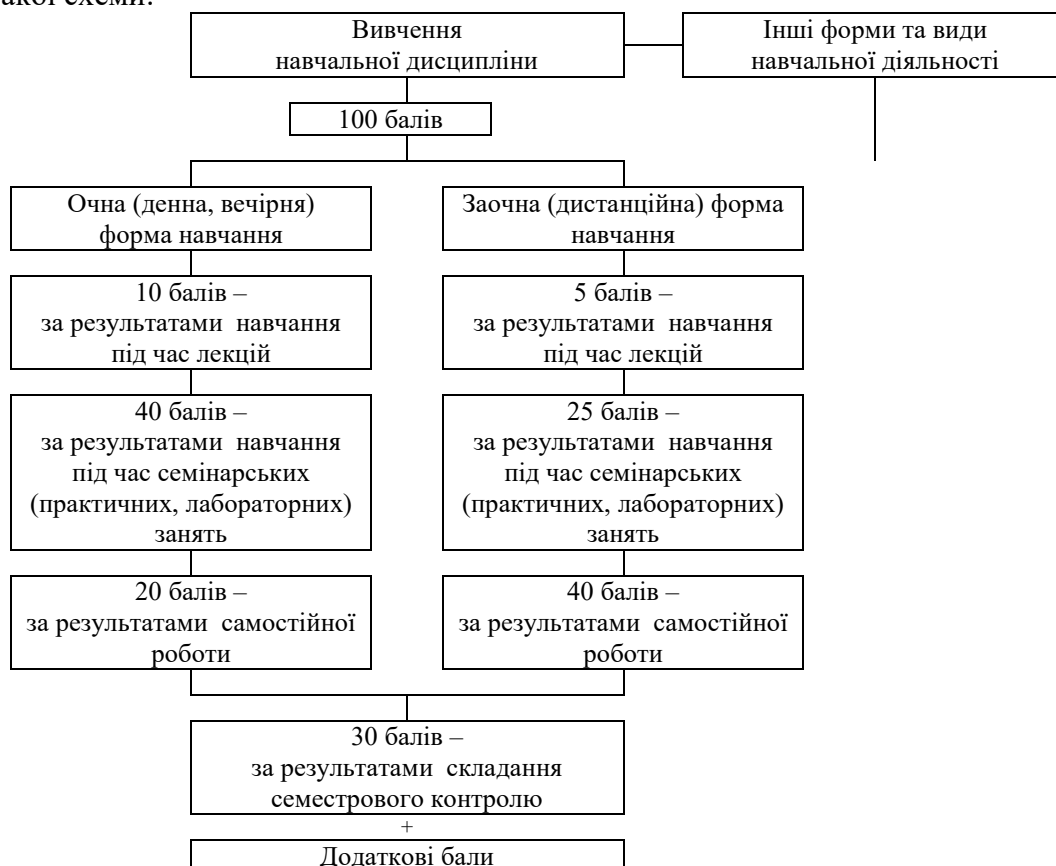
37. Межі здійснення прав людини. Правомірне обмеження прав людини державою.
38. Матеріальні та процедурні умови правомірного обмеження прав людини в надзвичайних ситуаціях.
39. Правомірне обмеження прав людини згідно Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод.
40. Відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини в надзвичайних ситуаціях: поняття, мета, принципи, умови, строк.
41. Негативні зобов'язання держави щодо прав людини.
42. Позитивні зобов'язання держави щодо прав людини.
43. Компенсація з боку держави за порушення прав людини.
44. Альтернативні концепції прав людини.
45. Відповідальність за дотримання прав людини під час конфлікту.
46. Захист прав осіб, що належать до національних та мовних меншин.
47. Захист прав корінних народів.
48. Захист прав жінок.
49. Захист прав дітей.
50. Захист прав осіб з інвалідністю.
51. Захист прав мігрантів, що працюють.
52. Захист прав біженців.
53. Захист прав ув'язнених осіб.
54. Захист прав пацієнтів.

1.5.2. Приклад екзаменаційного білету

1. Основні міжнародні і європейські документи, що гарантують захист від дискримінації
2. Компенсація з боку держави за порушення прав людини
3. Захист прав жінок

2. Схема нарахування балів

2.1. Нарахування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:

2.2. Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій з навчальної дисципліни, обчислюється у пропорційному співвідношенні кількості відвіданих лекцій і кількості лекцій, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатками 1 і 2 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 11 лекційних занять за денною формою навчання.

Отже, студент може набрати під час лекцій таку кількість балів:

№ з/п	Форма навчання	Кількість лекцій за планом	Кількість відвіданих лекцій									
			1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	
1.	Денна	9	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1

2.3. Обсяг балів, здобутих студентом під час семінарських занять, обчислюється за сумою балів, здобутих під час кожного із занять, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатком 3 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 9 семінарських занять за денною формою навчання. За результатами семінарського (практичного, лабораторного) заняття кожному студенту до відповідного документа обліку успішності виставляється кількість балів від 0 до 5 числом, кратним 0,5, яку він отримав протягом заняття. Критерії поточного оцінювання знань студентів наведені у п.4.3.8. Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права (затвердженого 29 травня 2017 року, протокол № 14).

2.4. Перерозподіл кількості балів в межах максимально можливої кількості балів за самостійну роботу студентів та виконання індивідуальних завдань, наведено в наступній таблиці:

№ з/п	Назва завдання	Усього балів
1.	Виконання двох есе (обов'язкове завдання)	8
2.	Складання пакету документів за фабулою справи (обов'язкове завдання)	12
3.	Підготовка тез доповідей на конференцію (як додаткове завдання на заміну або доповнення до обов'язкових завдань на самостійну роботу)	20
	Усього балів	20

2.5 На семестровий контроль з кожної навчальної дисципліни відводиться 30 балів. Шкала визначення балів за результатами семестрового контролю подана у табл.

Шкала визначення балів за результатами семестрового контролю

Кількість балів за результатами семестрового контролю	Рівень знань студента	Критерії оцінювання
27 – 30	високий	Студент правильно, повно та аргументовано розкрив питання, продемонстрував вміння самостійно аналізувати теоретичний матеріал, правильно та аргументовано вирішив завдання практичного

		характеру, володіє термінологією і викладає матеріал чітко і логічно.
24,5 – 26,5	достатній	Студент достатньо повно розкрив суть питання, володіє термінологією, але назвав не всі риси, ознаки або види явища, процесу, інституту, теорії, категорії, проблеми, не до кінця розкрив зміст понять, допустив деякі неточності, які були виправлені ним при відповідях на додаткові питання і не вплинули на правильне розуміння змісту.
22,5 – 24		Студент у цілому розкрив суть питання, відповідає аргументовано і загалом правильно, володіє термінологією, але назвав не всі теорії, функції, риси явища, інституту, процесу, допустив декілька помилок, які не вплинули на їх правильне розуміння.
20,5 – 22	середній	Студент не до кінця розкрив основний зміст питання, деякі суттєві риси, явища, поняття. Проблеми розкрив частково, допустив певні помилки та неточності, які свідчать про його неповне розуміння сутності питання, в основному володіє термінологією.
18 – 20		Студент не до кінця розкрив зміст питання, не повністю визначив його істотні аспекти: риси, функції, види, форми тощо, допустив помилки принципового характеру, недостатньо володіє термінологією.
10,5 – 17,5	низький	Студент не достатньо розкрив зміст питання, не вмів його аналізувати і не може послідовно і логічно викласти, допустив суттєві помилки, не володіє термінологією.
0 – 10		Студент не розкрив зміст питання, не зумів його аналізувати і послідовно і логічно викласти, допустив хибні думки, не володіє термінологією.

Підсумовування балів за результатами вивчення навчальної дисципліни здійснюється після складання семестрового контролю. Семестрова оцінка з навчальної дисципліни обчислюється шляхом додавання набраних студентом балів з поточного та семестрового контролю, а також додаткових балів. Семестрова оцінка виставляється у відомості обліку успішності, індивідуальному навчальному плані та заліковій книжці студента, при чому вона не може перевищувати 100 балів.

2.6 У разі отримання за результатами вивчення навчальної дисципліни (поточного і підсумкового контролю) 34 або менше балів (оцінка F за шкалою ЄКТС) студент зобов'язаний повторно вивчити дисципліну в наступному навчальному періоді. У разі отримання за результатами вивчення навчальної дисципліни (поточного і підсумкового контролю) 35-59 балів (оцінка FX за шкалою ЄКТС) студент має право повторно пройти підсумковий контроль двічі: перший раз – перескладання викладачеві, другий раз – перескладання комісії.

3. Рекомендовані джерела

Тема 1

1. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: теорія і практика. К. : Києво-Могилян. акад., 2007. 383 с.

2. Битяк Ю. П., Яковюк І.В. Права і свободи людини в умовах глобалізації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 80–93.

3. Бурлак О. В. Міжнародні стандарти щодо статусу і функціонування національних установ із захисту і заохочення прав людини : монографія. Іван-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 212 с.

4. Говін, А. С. Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. К. : Логос, 2012. 369 с.
5. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.
6. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. Киев : Истина, 2010. 480 с.
7. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.
8. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підруч. [для студ.вищ.навч.закл.]. К. : Видавничий дім «Промінь», 2010. 722 с.
9. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.
10. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

Тема 2

1. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: теорія і практика. К. : Києво-Могилян. акад., 2007. 383 с.
2. Битяк Ю. П., Яковюк І.В. Права і свободи людини в умовах глобалізації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 80–93.
3. Бурлак О. В. Міжнародні стандарти щодо статусу і функціонування національних установ із захисту і заохочення прав людини : монографія. Іван-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 212 с.
4. Говін, А. С. Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. К. : Логос, 2012. 369 с.
5. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.
6. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. Киев : Истина, 2010. 480 с.
7. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.
8. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підруч. [для студ.вищ.навч.закл.]. К. : Видавничий дім «Промінь», 2010. 722 с.
9. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.
10. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.
11. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL : http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

Тема 3

1. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.
2. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. Киев : Истина, 2010. 480 с.
3. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.
4. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. К. : Видавничий дім «Промінь», 2010. 722 с.
5. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.
6. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>
9. Протокол 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804
10. Протокол N 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059
11. Протокол № 1 до Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ратифікований від 17.07.1997 р.) URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535
12. Протокол № 12 до Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537
13. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802
14. Регламент Європейського суду з прав людини зі змінами від 5 жовтня 2015 р. URL : http://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf.
15. Рекомендація парламентської Асамблея Ради Європи 1178 (1992) щодо сект та нових релігійних рухів URL : https://www.irs.in.ua/files/publications/2006_UGSPL_Svoboda_sovesti_i_prava_ludini.pdf
16. Рекомендація парламентської Асамблея Ради Європи 1412 (1999) «Про незаконну діяльність сект» URL : <http://lib.sale/prava-cheloveka-pravo/rekomendatsiya-1412-1999-parlamentskoy-77948.html>
17. Хартія фундаментальних прав Європейського Союзу 2000 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524

Тема 4

1. Бурлак О. В. Міжнародні стандарти щодо статусу і функціонування національних установ із захисту і заохочення прав людини : монографія. Іван-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 212 с.
2. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. Киев : Истина, 2010. 480 с.

3. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підруч. [для студ.вищ.навч.закл.]. К. : Видавничий дім «Промінь», 2010. 722 с.
4. Encyclopedia of Human Rights / ed. by David P. Forsythe. Oxford Univ. Press, 2009. 2672 p.
5. Griffin J. On Human Rights. Oxford : Oxford University Press, 2008. 360 p.
6. Human Rights in Asia. N.-Y., 2008. 254 p.
7. Human Rights: Southern Voices. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2009. 248 p.

Тема 5

1. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.
2. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.
3. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.
4. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.
5. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.
6. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>
7. Червяцова А. О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Навчальний посібник/ А. О. Червяцова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 308 с

Тема 6

1. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.
2. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.
3. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.
4. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.
5. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

6. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>

7. Пушкар П. В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини. Європейський суд з прав людини. Судова практика. Вип 1. К., 2011. С. 50–116.

8. Червяцова А. О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Навчальний посібник/ А. О. Червяцова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 308 с

Тема 7

1. Довідник із застосування статті 5 –Право на свободу та особисту недоторканність URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf

2. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.

3. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.

4. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.

5. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

6. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>

Тема 8

1. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.

2. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.

3. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.

4. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

5. Посібник за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод URL : https://unba.org.ua/assets/uploads/1259d4263dac852ef056_file.pdf

6. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>

Тема 9

1. Довідник із застосування статті 9 Конвенції URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_UKR.pdf

2. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.

3. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.

4. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.

5. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

6. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>

Тема 10

1. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.

2. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.

3. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.

4. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.
5. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.
6. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>
7. Свобода вираження поглядів та Інтернет URL : <https://rm.coe.int/168059936a>

Тема 11

1. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.
2. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.
3. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.
4. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.
5. Посібник за статтею 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод URL : <https://www.echr.com.ua/publication/svoboda-zibran-ta-obyednannya/>
6. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.
7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>

Тема 12

1. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.
2. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.
3. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.

4. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

5. Посібник за статтею 1 Протоколу №. 1 – Захист власності URL : <https://www.echr.com.ua/publication/zaxist-vlasnosti-posibnik-zi-st-1-protokolu-1/>

6. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>

Тема 13

1. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.

2. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.

3. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.

4. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

5. Посібник з європейського антидискримінаційного права URL : <https://www.echr.com.ua/publication/antidiskriminacijne-pravo/>

6. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>

Тема 14

1. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.

2. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.

3. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини : посібник для юристів. 2-ге видання URL : <https://www.echr.com.ua/publication/pravo-na-spravedlivij-sud/>

4. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.

5. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

6. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>

Тема 15

1. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсації порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.

2. Заборона зловживання правами: посібник зі статті 17 Конвенції. URL : <https://www.echr.com.ua/publication/zaborona-zlovzhivannya-pravami-posibnik-zi-statti-17-konvencii/>

3. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.

4. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.

5. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

6. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>

Тема 16

1. Битяк Ю. П., Яковюк І.В. Права і свободи людини в умовах глобалізації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 80–93.

2. Бурлак О. В. Міжнародні стандарти щодо статусу і функціонування національних установ із захисту і заохочення прав людини : монографія. Іван-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 212 с.

3. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 36/55 від 25.11.1981 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_284

4. Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари від 15.12.1989 р. Офіційний вісник України. 2007. № 24. Ст. 974.

5. Економічна і соціальна рада ООН (ЕКОСОР), Резолюція ЕКОСОР 2006/23: Зміцнення основних принципів поведінки суддів від 27 липня 2006 р., E/RES/2006/23. URL : https://www.unodc.org/pdf/corruption/corruption_judicial_res_e.pdf
6. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068
7. Європейська конвенція про захист прав і фундаментальних свобод людини з протоколами (1950 р.) підписана 28.07.1951, ратифікована Україною 10.01.2002 URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Європейська хартія про закон «Про статус суддів», Рада Європи, 10 липня 1998 р. URL : https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/European-Charter-on-Statute-of-Judges_EN.pdf
9. Загальна Декларація прав людини від 10.12. 1948 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
10. Конвенція Організація Об'єднаних Націй проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
11. Конвенція про статус апатридів 1954 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232
12. Конвенція про статус біженців 1951 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011
13. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. Киев : Истина, 2010. 480 с.
14. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підруч. [для студ.вищ.навч.закл.]. К. : Видавничий дім «Промінь», 2010. 722 с.
15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, резолюція Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) від 19 грудня 1966 р., 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16), стор. 52, U.N. Doc. A/6316 (1966), 999 U.N.T.S. 171, набрала чинності 23 березня 1976 р. URL : <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
16. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 16 грудня 1966 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
17. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
18. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р., набрала чинності 18 вересня 1973 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
19. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя від 10 червня 1983 р., перша світова конференція з питань незалежності правосуддя. URL : <http://www.jiwp.org/#!/montreal-declaration/c1bue>
20. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

4. Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://fidic.org/>
2. <http://vdk2.tail.ru/site/ru/international-freight-transportation/carriage-documents>
3. <http://www.ccu.gov.ua/>
4. <http://www.imf.org/external/russian/>
5. <http://www.rada.gov.ua>
6. <http://www.ucci.org.ua>
7. <http://www.unidroit.org/news>
8. <http://www.worldbank.org/ru/about/what-we-do/brief/ibrd>
9. <https://minjust.gov.ua>

10. <https://rada.gov.ua/>
11. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/>
12. <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&c>
13. <https://www.venice.coe.int/webforms/events/>
14. <https://www.wto.org/>
15. <https://hudoc.echr.coe.int/>